

Türk Milliyetçiliği, Müslüman Milliyetçiliği ve Anadolu Hıristiyanları

Posted on 12/11/2019

Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş yakın bir tarihte hükümetin zor zamanlarda sarıldığı popüler “antiemperyalist” retoriğinden yola çıkarak bir açıklama yaptı:

“‘Türkiye Müslümanlığı’ dediğimiz, bugünlere kadar gelmiş olan bu büyük medeniyetin en temel özelliklerinden birisi gâvura ‘gâvur’ diyerek gâvurun karşısına dikilebilmektir. Onun için Çanakkale’de vazgeçmedik. Onun için Kurtuluş harbinde esir düşmedik. Biz, bu millet, bu toprakların Müslümanları nasıl düşünürse öyle düşünüyoruz. Bizim bu bağımsızlık meselesini ciddiye almamız lazım. Bizim için bağımsızlık gâvura ‘gâvur’ diyerek karşısına dikilebilmektir. Çanakkale’de yoksa direnemezdik.”

Kurtulmuş, Cumhuriyet’in kuruluş dönemini ve sonrasını da “milletin değerlerinden uzaklaşmak” ile eleştirdiği konuşmasında bu zihniyetin Cumhuriyet’ten de öncesine uzandığını belirtiyor ve Tanzimat’a kadar uzanan bir tarihe işaret ediyor. Kurtulmuş, her ne kadar anlattıklarının nefret söylemi olmadığını, gâvur sözcüğünün gayrimüslimleri değil zalimleri tanımladığını söylese de, konuşmanın anahatları “Müslüman/Gâvur” ikiliğine dayanan bir milliyetçilik anlayışı ortaya koyduğunu açıkça gösteriyor.

Kurtulmuş, kendisini ayırmaya çalıştığı İttihatçı milliyetçilikle de, Kemalizmin milliyetçilik anlayışıyla da sandığından daha çok ortaklığa sahip. Bunun sebebi, zaman zaman çatışan ulus projelerinin Türk ulusal kimliğinin oluşumunda iç içe geçmiş durumda olması. Kurtulmuş’un açıkça Türk milliyetçiliğinin ve emperyalizme karşı direnişin bir parçası olarak kodladığı Müslüman milliyetçiliği aslında Türk milliyetçiliğinin laik/seküler biçimlerinde de oldukça güçlü. Türkiye’de modern devletin oluşumu ve buna uygun bir ulus tahayyülünün

yaratılması sürecinde başta Hıristiyanlar olmak üzere gayrimüslimlerin düşmanlaştırılması, “zalim”, “gayrimillî”, “dış mihrak” olarak kodlanması bu tahayyülün en önemli harcı olurken, Anadolu’nun Müslüman olmayan kadim halkları imha, sürgün veya cezalandırma yoluyla tasfiye edildi.

Foti ve Stefo Benlisoy’un Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: ‘Hıristiyan Türkler’ ve Papa Eftim başlıklı kitabı Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası olan bu harca işaret eden önemli bir eser. Kısa bir süre önce hayatını kaybeden tarihçi Vangelis Kechriotis’e ve Barış İçin Akademisyenler’e ithaf edilen kitap, Anadolu’nun Türkdil -yani Türkçe konuşan- Ortodoks Hıristiyan ahalisinin farklı milliyetçilik anlayışlarının birbirleriyle olan mücadelesinin hem nesnesi, hem de öznesi olarak ulus inşası sürecine nasıl eklemlendiğini Türk Ortodoks Kilisesi’ni odağına alarak tartışıyor. Kitap Türkiye politikasında Kemalistlerden İslâmcılara, liberallerden sola uzanan bir çizgide yaygın kabul gören, milliyetçiliğin gelişimi ile dinin toplumsal rolü arasında ters orantı kuran teleolojik tarih okumasına da meydan okuyarak ulusal, millî ve dinî arasındaki geçişkenlikleri ve çatışmaları da ortaya koyuyor.

‘HIRISTİYAN TÜRK’ÜN ICADI

Yazarlar kitapta, Türkdil Ortodoks toplulukların konumunun, Millî Mücadele olarak anılan dönemin yarattığı tarihsel bağlam içinde nasıl bir çatışmaya konu olduğunu, bu çatışmanın önemli unsurlarından biri olarak Papa Eftim tarafından Türk Ortodoks Kilisesi’nin kurulmasını ve bu girişimin nasıl akim kaldığını gösteriyor.

Anadolu’da yaşayan ve çoğunlukla “Karamanlı” diye anılan bu topluluklar Anadolu’da geniş bir coğrafyaya yayılmış hâlde yaşıyorlardı. Yunan alfabesi ile Türkçe yazan bu topluluğun diline Karamanlîca adı veriliyordu. Çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı’da dil ile millet, alfabe ile dil arasında şimdi kabul ettiğimiz türden bir ilişki yoktu. Bu sebeple Cumhuriyet

öncesi Anadolu’da farklı dillerde, bugün o dile tekabül etmediğini düşündüğümüz alfabelerle yazılmış çok sayıda gazete mevcuttu. Konuştukları dilin, konuşan kişinin milletini veya ırkını işaretlediği düşüncesi ancak millet kavramının giderek ulusa dönüştüğü bir aşamada ortaya çıkmıştır. Din ise yüzyıllar boyunca milletin temel belirleyeni olarak kabul edilmiş, ulus inşasında veya yazarların Benedict Anderson’dan ödünç aldıkları terimle “hayalî cemaatin” oluşumunda temel bir rol oynamayı sürdürmüştür.

Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, Anadolu Ortodoks nüfus üzerinde dil, din ve hatta alfabe üzerinden “hayalî cemaatlerin” mücadelesini son derece zengin bir biçimde gösteriyor. Hem Yunan, hem Türk milliyetçiliklerinin geçmişi ulus fikri üzerinden yeniden inşa ederken Anadolu’nun Türkçe konuşan Ortodoks nüfusunu kendi uluslarının “en saf”, “en kadim” unsurları olarak anlatmaları kitabın ilgi çekici noktalarından biri. Anadolu Türk dil Ortodokslar, Yunan milliyetçiliği tarafından Türklerin baskısı altında Türkçe konuşmak zorunda kalmış ancak dinlerini koruyarak özlerine sahip çıkmış asıl Yunanlılar olarak tarif edilirken, Türk milliyetçiliği tarafından bu topluluk Selçuklulardan bile önce Anadolu’da yaşayan, Bizans yüzünden Ortodokslaşmış kadim Türkler olarak tanımlanıyor. ‘Hıristiyan Türk’ün icat edilmesi ile Anadolu ezelden ebede bir Türk yurdu hâline getirilmiş oluyor.

Elbette Türk dil Ortodokslar üzerinden yaşanan bu kavga boşlukta salınmıyor, birileri öyle düşündü diye gerçekleşmiyor. Anadolu Ortodoksların Yunan veya Türk olduğu yönündeki tezler bir süre daha öncesine uzanırken asıl mücadele Yunanistan ordusu ile Türkiye’deki Ankara hükümetinin Anadolu üzerine savaş verdiği bir tarihsel bağlamda somut kurum ve pratikler aracılığıyla yürütülüyor. Yani ideolojinin, maddî bir güç hâline geldiği ân Türk-Yunan Savaşı oluyor. Anadolu da dahil olmak üzere tüm dünyada, hangi dili konuşursa konuşsun Rum Ortodoks nüfusu o güne kadar temsil etme yeteneğine sahip olan Fener Rum Patrikhanesi bu mücadelenin bir tarafında iken, Ankara tarafından desteklenen ve Papa Eftim tarafından hayata geçirilen Türk Ortodoks Kilisesi kavganın diğer yanını oluşturuyor. Papa Eftim ve Türk Ortodoks Kilisesi, bir yandan Anadolu Ortodokslarının Türk olduğu propagandasını yaparken, Fener’i hedefine oturtuyor, siyasallaştığı için artık Hıristiyanları

temsil yeteneğini kaybettiğini anlatıyordu.

'Hıristiyan Türk'ün icat edilmesi Anadolu'da Hıristiyanlara dönük mezalimin üzerine oturuyordu. Balkan Savaşları ve onu izleyen süreçte 1915'te Ermeni Soykırımı'na uzanan Hıristiyanlara dönük sistematik şiddet bu dergide farklı boyutlarıyla defalarca işlendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sistematik bir hâle getirdiği Anadolu'nun Müslümanlaştırılması politikası Rumları veya başka bir deyişle Anadolu'nun Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks halkını da hedef almıştı. Hatta henüz "Ermeni sorunu" gündeme gelmeden önce İttihat ve Terakki'nin hedefine Rumları aldığını söylemek mümkündür. Kemalistler de başta Pontos bölgesi olmak üzere Anadolu'nun Müslümanlaştırılması politikasını sürdürdüler. Anadolu Ortodoksların kendilerini tehdit altında hissetmeleri, artık bir azınlık değil de çoğunluk olan Türk ulusal kimliğini benimseyerek Papa Eftim'in etrafında birleşme isteklerini kolaylaştıran bir unsurdu.

Kitapta gösterildiği gibi, 'Hıristiyan Türk'ün icadı Kemalistler için birden fazla propagandif işlev üstleniyordu. Henüz yaraları çok taze olan Ermeni soykırımının ve Hıristiyanlara dönük baskının uluslararası alanda yarattığı baskıyı hafifletmek temel amaçlardan biriydi. Kemalistler, Osmanlı'nın gayrimüslimlere her zaman saygılı olduğunu göstererek hem kendilerini İttihatçılardan ayırıyor, hem de asıl olarak "dış güçlerin" çeşitli mezalim iddialarına dayanarak Osmanlı'nın iç işlerine müdahale ettiklerini savunuyorlardı. "Türk Ortodoks Hıristiyanları'nın beyanlarıyla Anadolu'da Hıristiyanlara dönük bir mezalim yaşanmadığı, Millî Mücadele'ye Müslümanlar kadar Anadolu Hıristiyanları'nın da destek verdiği cümle âleme duyurulmuş oluyordu.

Ancak yazarların altını çizdiği gibi, mesele bundan ibaret değildi. Papa Eftim'in o dönem Ankara tarafından da desteklenen çabası Anadolu Ortodoksluğu'nu inşa hâlindeki Türk ulusal kimliğinin bir parçası kılmaktı. Bu amaçla 1922 yılının Haziran ayında Kayseri'de toplanan Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi, Anadolu'daki Ortodokslara seslenen Anadolu'da Türklük Sadası isimli, Karamanlıca değil Osmanlıca harflerle basılan bir gazete çıkartmaya

ve yerel cemaatleri artık ibadetlerini Türkçe yapmaya teşvik etmeye çalışıyordu. Muazzam bir Türklük propagandasını hayata geçirmeye çalışan aynı kongre Fener'deki Patrikhane'ye karşı açıktan cephe alıyor, yerel dinî liderleri Fener ile kendisi arasında taraf olmaya zorluyordu. Anadolu Ortodokslarının ikna edilmesi çabası Ankara tarafından desteklenmekle kalmıyor, biraz da ittiriliyordu. Kitapta bu dönem Anadolu Ortodokslarının kimliği üzerine yapılan bu mücadele her yönüyle resmediliyor. Yunan milliyetçiliğinin de bu topluluğu içermek için çabaları ayrıntılı bir biçimde anlatılırken, kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi, asıl olarak Türk milliyetçiliği masaya yatırılıyor.

Savaş bitip de Lozan'da masaya oturulduğunda Türk Ortodoks Kilisesi'ne duyulan ihtiyaç büyük oranda ortadan kalkmış oluyordu. Papa Eftim'in bütün çabalarına rağmen, Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele anlaşmasına Anadolu'nun Türkdil Hıristiyanları da dâhil ediliyordu. 1924 yılı geldiğinde "Karamanlılar" Anadolu'dan siliniyor, Türk Ortodoks Kilisesi daha başlangıcında cemaatsiz kalmış oluyor, Papa Eftim ve kalan az sayıdaki Ortodoks, yeni kurulan devletin Hıristiyanları İstanbul'da toplaması üzerine oraya gidiyor ve bugün bildiğimiz Türk Ortodoks Kilisesi yaşamına orada devam ediyordu.

MÜSLÜMANLIK: DİN-I MILLÎ

Anadolu'daki Hıristiyanların bir bölümünü Türk ilan eden bir ulus projesi, nasıl olup da bu insanların Anadolu'daki varlığını mübadeleyle ortadan kaldırdı? Bu sorunun cevabı 1913-1923 arasındaki süreçte hakim din ile hakim milliyetin iç içe geçmişliğinde aranmalı. Dönemin, Anadolu Hıristiyanlarının aslında Türk olduğunu öne süren pek çok Türkçü yazarı olmasına rağmen, Türk milliyetçiliğinin daha güçlü bir damarı Türklük ile Müslümanlığın iç içe geçtiği, birbirinin tamamlayıcısı olarak görüldüğü, dolayısıyla gayrimüslimlerin 'Türk' bile olsa ulus projesine dahil olamayacağını savunan bir yerden kurulmuştur.

Kitapta, bu iki damardan yazarların tartışmaları önemli bir yer tutuyor. Abdülkadir Cami

Bey, İzzet Ulvi, Köprülüzade Mehmet Fuat, Ahmed Emin Yalman, Ahmet Cevdet Bey, İsmail Habib Sevük, Hamdullah Suphi gibi pek çok önemli ismin Anadolu Ortodoksların ‘Türklüğü’ne dair farklı yaklaşımlarına ilişkin bir düşünsel harita sunulurken, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Gaspıralı İsmail gibi dinin bir ulusun oluşumunda önemli rol oynadığını savunan ve Müslüman olmayanların Türklüğe adapte olmasının zor veya imkânsız olduğunu savunan yazarların görüşleri de önemli yer tutuyor. Bu konular arasında geçişkenlikler de mevcut. Anadolu’nun Türkdil Ortodoks topluluğunun ‘Türklüğü’nü kabul eden ancak İslamiyet’e geçmemeleri sebebiyle ulusun bileşeni olamayacağını söyleyen veya İslam’ı ve Türklüğü kabul eden ama Türk ırkından olmayanların da ulus projesine dahil olması gerektiğini söyleyen pek çok yaklaşımı kitapta görme şansına sahip oluyoruz. Hıristiyanların dışta bırakıldığı ve Müslümanlığın Türklüğün bir harcı olarak nasıl kurgulandığı önemli milliyetçilerden biri olan Ahmet Ağaoğlu’dan yazarların yaptığı şu alıntıda açıkça görünüyor: “Binaenaleyh bütün bu tarihî ve hayatî mütalaâyâ istinadendir ki Türkçüler İslamiyet’i bir din-i millî, bir din-i kavmî addediyorlar.”

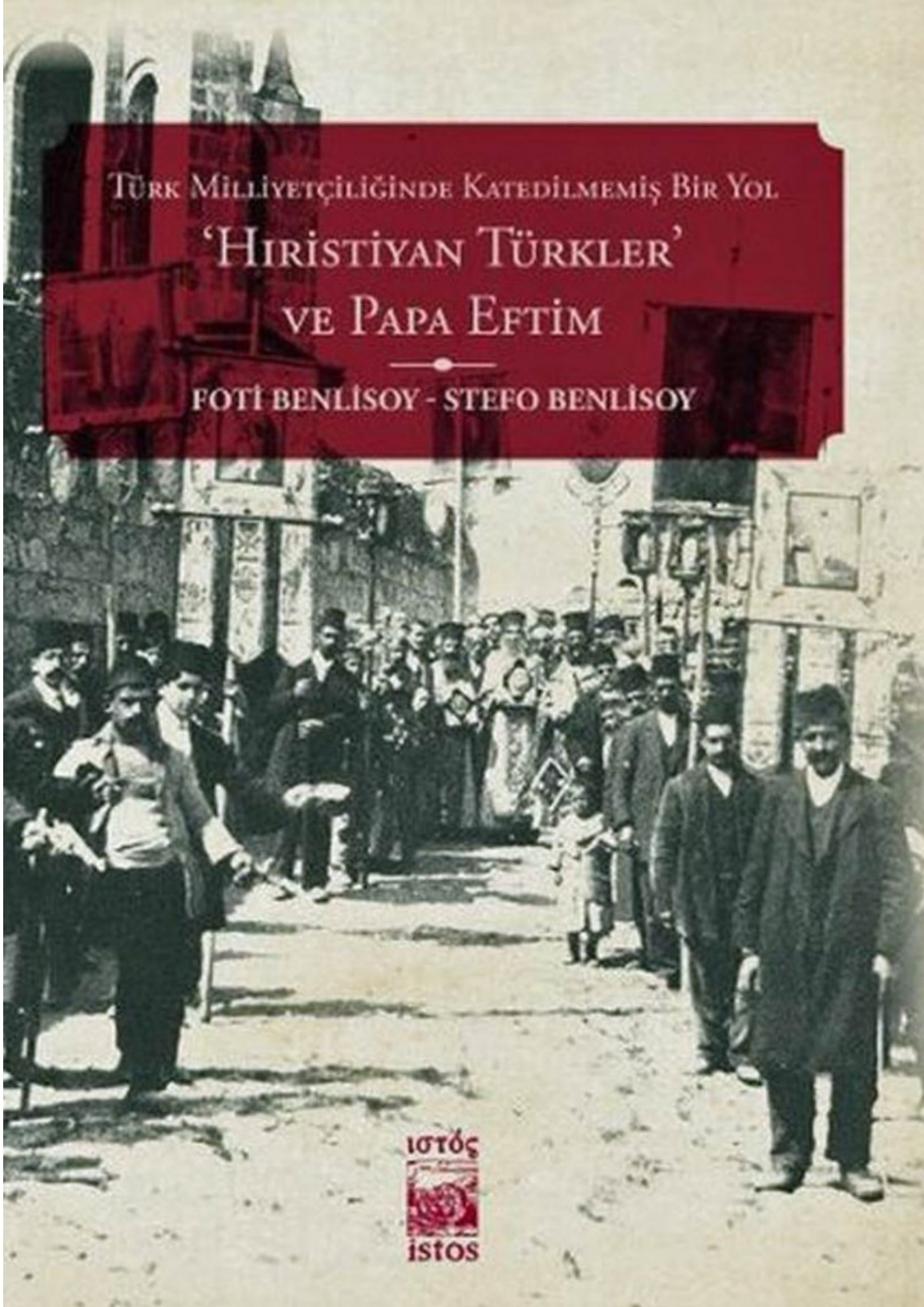
Foti ve Stefo Benlisoy, bu Müslüman milliyetçiliğinde kurucu sınıflar ittifakının rolünü göstermeyi de ihmal etmiyor. Yazarlara göre Millî Mücadele, kendilerini gayrimüslim orta sınıflara karşı konumlandıran asker ve bürokrat seçkinler ile Müslüman tüccar, esnaf ve toprak ağalarının koalisyonu üzerine konumlanmıştı. Osmanlı’daki Rum ve Ermenilerin tasfiyesiyle elde edilen kazancın pay edilmesi bürokrasi ile Müslüman tüccar ve esnaf arasındaki ittifakın önemli bir unsuruydu. Dolayısıyla Müslüman milliyetçiliği, ciddi bir ekonomik temele sahipti.

Kitabın önemli noktalarından biri de devletin sekülerleşmeye başladığı, hatta temel yönünü laiklik olarak belirlediği 1930’lu yıllarda bile Hıristiyanların ulus projesine dahil edilmemesini Hıristiyan Gagavuzlar meselesi üzerinden göstermesi. Anadolu Ortodokslarına benzer bir tartışma o yıllarda Gagavuzlar ile ilgili olarak da yürütülüyor. Hıristiyan Türk olan Gagavuzların Anadolu’da iskânı konuşulurken yine bu girişimin sonuçsuz kalması, Hıristiyanlığın dışlanmasının Türk kimliğinin oluşumundaki kurucu rolünü gösteriyor.

Yazarların ulus inşasına ilişkin çelişkili konumlara işaret eden perspektifleri, hem tarihe hem de bugüne ilişkin bazı varsayımları yeniden düşünmeyi gerektiriyor: "...ulus inşası süreçleri daima farklı inşa proje ve perspektiflerinin, dolayısıyla da birbirine alternatif içerme ve dışlama seçeneklerinin birbiriyle rekabet içinde olduğu, bazen çatıştığı, bazen de müzakere ettiği uğrakları barındırır. Yani ulus, farklı milliyetçi projelerin arasında gelişen bir hegemonya mücadelesi aracılığıyla ve sonucunda kurulur."

Yazıya Numan Kurtulmuş'un sözlerini alıntılıyarak başlamıştım. Bugün bir öteki olarak 'gâvur'a işaret edilmesi ile 2000'lerin ortasında yapılan Kemalist "laiklik" mitinglerinde Hıristiyan misyonerlerin hedef gösterilmesinin, her yıl yapılan Noel ve yılbaşı karşıtı eylemlerle, CHP'nin Yunanistan adaları üzerinden bir "muhalefet" kurgulamasının, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra hükümet yanlısı gazetelerin Fener Rum Patrikhanesi'ni işaret etmesiyle, tüm sistem partilerinin Perinçek'in Talat Paşa Komitesi etrafında birleşmesinin, kısacası bugünün "yerli ve millî" ittifakının ortaklığını daha iyi anlamak için 'Hıristiyan Türkler' ve Papa Eftim önemli bir perspektif sunuyor.

Can Irmak Özinanır

Foti Benlisoy - Stefo Benlisoy

Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol - 'Hıristiyan Türkler' ve Papa Eftim
İstos Yayınları, 2016